

A VALLÁSI KULTÚRAKUTATÁS KÖNYVEI

MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport
SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged

A. GERGELY ANDRÁS

Vallástudományi élet Szegeden címmel írt méltató szakmai összefoglalót Barcsa Krisztina a *Vallástudományi Szemle* 2019/4. számába. Írása már címében is viseli a kutatások, tevékenységi és kapcsolati hálók, törekvések és publikációk diszciplínatörténetet meghatározó jegyeinek elemző áttekintését, nem utolsósorban az MTA partnerségével vállalt projekt támogatási, adatbázis-formálási, publikációs és együttműködési törekvések jellegzetességeit is. A cikk átfogó jellege példásan tükrözi tehát a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékének legfrissebb tevékenységeiről megalkotható képet – azonban az érdeklődő olvasó számára mégsem jelzi a distinkciót, mely a szegedi valláskutatás legalább kétféle ága felé megteendő elkülönítés velejárója, s így a szakrális néprajzkutatás felé lehetséges tudásfolyamatok kínálata kimarad a körképből. Bizonytalán többféle szakmai oka, kapcsolattörténeti eredője és háttere van mindannak, amit a vallástudomány szegedi műhelyeiben eltérő tematikák, megkülönböztető módszertan vagy tudásterületi fókuszkeresés mutat leginkább, de az is meglehet, ennek mint diszciplináris érdekeltségi szférának eltörpülnek a különbségei, ha eredményeik volumenét, kapcsolati köreik sikereit vagy a bölcsészettudományi oktatáson belüli profilok kiterjedéseit tekintjük. Alábbi körvonalakkal és némi szakirodalmi mustrával éppen ezt a specifikációt kívánom jelezni, persze a mindenre kiterjedő felelős figyelem nélkül, de a szakmai határterületek respektálásával együttesen.

Az idői verseny csupán valamely örökségnek lehet része, a tartalmi és mélységi különbségek pedig ott kapnak teret, ahol képviselőik megküzdének ezért. A szegedi néprajzi tanszék az első volt a hazai egyetemi szintéren (1929–1934), élén elsőbb Solymossy Sándor professzorral, majd Bálint Sándorral, mint a XX. századi magyar folklorisztika legkiválóbb képviselőjével, folytatva a Dugonics Andrással, Kálmány Lajossal, Löw Immanuel részvételével elindított erős folklorisztikai irányt. A háború utáni időszak jeles folklórkutatói szintűgy voltak tanszékvezetői: Ferenczi Imre (1971–1989 között), majd Bellon Tibor, az anyagi kultúra számos területének és az ártéri gazdálkodásnak szakavatott kutatója (1998–2002 között). Küzdöttek ők is a tudásterület rangjáért, legitim voltáért, megmaradásáért, egyes korszakokban túléléséért is.

A tanszéki profil kézenfekvően tükrözi, követi is a népi kultúra és hitvilág örökségének, a vallás sokarcúságának, intézményeinek, legkülönfélébb formákban tárgyasulásának, közvetlenül vagy közvetve az emberek gondolkodásának, viselkedésének, mentalitásainak formai sokszínűségét, a létüket, szokásaikat, mentalitásukat átható lelkiség, vallásosság, spiritualitás jelenségeit. Ezért is a tanszék fő oktatási és kutatási profilja a néprajzi kulturális örökség, a néprajzi muzeológia és a vallási néprajz, de gazdag profillal vállalt témakeret az etnokoreológia is (a táncoktatás, táncgyűjtés, a táncfolklór térségi stílusjegyeinek markáns köre). A tanszéki intézményi partnerség is számos irányba visz, az MTA Zenetudományi Intézetével, az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkkal, külföldi partnerintézményekkel és kutatásokkal közös egy része annak, amit az intézményi profil átfog.

A tanszéki teljes profil az egyetemi weboldalon is látható¹ – részletezésére itt ezért nincs is szükség. Ami láthatóan a súlyponti kérdéshez, a kutatások, elemző tanulmányok, válogatott tematikák arculatához tartozik, úgy fest, két párhuzamos profilt is tükröz a népi vallásosság, a szellemi és tárgyi hagyaték, szokáshagyomány és valláskutatás módszertana szempontjából. Az intézményi profil megtestesíti részint a tájegység szakrális hagyományának kutatásába fektetett tudományos munkát, ennek háttérben az oktatási-képzési célokat és intézményi kapcsolatokat, részben pedig szerves háttérét alkotja az 1995 óta működő *Devotio Hungarorum Alapítványnak*, amely a vallásos ember és a vallási jelenség jobb megismerését és megértését multidiszciplináris együttműködésből fakadó új szemléletek érvényesülésével kapcsolja össze, szervezi tematikus konferenciáit és biztosítja a kiadványok megjelenését a hasonló nevű kiadványsorozatban. Ugyanígy a tanszéki profilhoz kapcsolódó másik társaság, a korábban (2009–2012) itt működő Bálint Sándor Valláskutató Intézet, majd az *MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport* (2013–2019), valamint a tanszék keretein belül szerveződő *Bálint Sándor Valláskutató Műhely* virtuális kerete, mely mint egyesület a szegedi néprajzi oktatás és kutatás szellemiségének ápolásával, konferenciák szervezésével, tanszéktörténeti forrásanyag gyűjtésével, a vallási tanítások mellett megnyilvánuló társadalmi intézmények, egyházak és közösségek teológiai iránti elköteleződésekkel kapcsolódik össze. A *Solymossy Sándor Egyesület* hasonló történeti néprajzi szemlélettel az Alföldkutatás hasonlóan régi, még az 1920-as évekre visszanyúló szegedi egyetemi hagyományát követi.

Kissé távolabb álló kutató, szakmai érdeklődő, olvasó erre a helyzetre rálátva úgy tekintheti, hogy a kultúra és társadalom vallási dimenzióját (a különböző tudományágak saját elméleti felvetéseit és eltérő módszereit alkalmazva) az elméleti és módszertani gazdagság másik alakzatában megjelenő tapasztalat fogja egybe, egészen másként, mint a Vallástudományi Tanszék törekvéseiben. A Bálint Sándor

¹ etnoszeged.wordpress.com/

Valláskutató Műhelyen belül működik egy lelkiségtörténeti kutatócsoport, amely a XVIII–XX. század spiritualitását vizsgálja, valamint egy zsidó vallási kutatócsoport, amely a közép-európai zsidó (orthodox és neológ) vallási kultúrát kutatja. Ezek tematikus tanulmánykötetei messze nem biztosan kerülnének ugyanabba a neopogány és újsámánság-kutatási mezőbe, ahol a múlt századok szakralitási konvenciói mintegy önkörükben és történeti kontextusaikban megismerhetők, ugyanakkor a mai világok vallási identitás-rajzolatait szinte csak röptükben lehetne megnevezni a tradicionális változatokhoz képest. Kiadványaik is tükrözik mindezt a hagyománytartó paraszti vallásosság melletti újabb társadalmi szférákra kiterjedő érdeklődést, a vallásos ember esetében a történeti és lokális szakrális folyamatok között helyét kereső új vallási identitások formaváltozásait. Ezt a *Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár* kiadványai között nemcsak Povedák István: *Álhősök, hamis istenek?* (Szeged, 2011, 254 o., 50 kép) és Barna Gábor: *Az Élő Rózsafüzér Társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában* (Budapest–Szeged, 2011, 468 o., 68 kép) mutatták már, hanem előzményként a *Devotio Hungarorum. Fontes Religionis Popularis Hungaricae* sorozat tizenöt kötete is, és a *Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár* harminchárom kötete, továbbá a vallástanulmányok évkönyveként megjelenő *Hereditas 1. Periodical of the „Bálint Sándor” Institute for the Study of Religion* (Szeged, 2012) már magában is mintegy tematikus bevezető a XVIII–XX. századi lelkiségtörténethez. De az újabb témakörökhöz kapcsolható a *Zsidó vallási kultúra Közép-Európában kutatócsoport* saját kiadványainak egyre táguló köre, mostanság már inkább sorozatai. A vallásnéprajz olyan területeiről van tehát szó, melyek elemző-közéltető leírásában aligha lehet komparatív eszköz a vallástudomány, vallástörténet, alkalmazott valláskutatás, szcientológia kortárs ismeretanyaga, de amihez a tudásharmóniák lehetősége nem kizáró vagy bekebelező, hanem inkább átfogó kihívásként vagy komplexebb módszertani skála esélyeként járulhat hozzá. A vallásnéprajz olyan kiemelt vagy kiemelhető kérdéskörei, mint például a család, a familiáris hagyatékban rejtekező hitelvek, a hitrendszerek mindennapi gyakorlata, misztikuma, életviteli szabályrendszere, közvetítő személyiségei (papok, rabbik, hitközség, rózsafüzér-társulat), lokális sajtó, szimbólumkészlet, vallási nyilvánosság és kisközösségi konvenciók stb. sokasodó értéktartalmakként vagy válságba került normákként kerülhettek *A család egykor és ma* sorozat (2014–2019, szerk. Barna Gábor – Kiss Endre, közreműködő Gyöngyössi Orsolya) immár öt kötetébe.

Az egyazon egyetemen két valláskutató intézmény kérdéséhez még egy szempont figyelembevétel is lehetőség: a vallási néprajz és intézményeinek kutatási folyamatba illesztése nem ellentéte a szakrális-spirituális társadalomrajz különbségei révén megismerési körbe kerülő szakralitásoknak, hanem más, új, olykor szokatlan vetülete, változata inkább. Mint például Povedák Kinga esetében, aki a vernakuláris vallásosság jegyeit a *Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon*

és *Kelet-Közép-Európában* (szerk. Barna Gábor – Povedák Kinga, 2014) jelenségeivel kezdve a monografikus igényű *Gitáros apostolok: A keresztény könnyűzene vallástudományi vizsgálata* (A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 46., 2019) anyagáig jut, aminek már tematikus horizontja átível a szakrális közösségek recens vizsgálataiba, sőt nemzetközi összehasonlító kutatások forrásterületi alpanyagává is válik (Choreomundus program, túl a tanszéki kereteken és támogatottságon).

A tanszéki kutatási tematikák, a jeles elődök nyomdokain haladó újabb témakutatások hasonlóképpen válnak láthatóvá a térségi települési, szakrális intézményi, felekezeti kölcsönhatásokban, mint a kutatásterületi vizsgálódásokban megjelenő örökségek: a Bálint Sándor megalapozta *Karácsony, Húsvét, Pünkösöd* szakrális ünnepsorra számos későbbi tudástapasztalat és kérdés-tematika épül, s most kerül megalapozó tárgykörbe a *Politics, Feasts, Festivals. Yearbook of the SIEF Working Group on the Ritual Year* (ed. Barna Gábor – Povedák István, Szeged, 2014), vagy a Barna Gábor (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57, Szeged, 2019), és hasonlóképpen a tematikus összegzés: Barna Gábor: *Árpád-házi Szent Margit: Tanulmányok a szent 20. századi tiszteletéről* (A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 45).

Olykor a tematikus és a térségi fókuszú feltárásban egyaránt teret nyer a kutatói érdeklődés lokális alapja, mint példaképpen Glässer Norbert óbecsei monográfiája esetében, utána a *Különvonaton: A vasút szerepe a vallási életben és a turizmusban*, szerk. Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 31 – Táj és Népi Kultúra 13), vagy a Glässer Norbert konstans kutatási témái esetében a *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944* (Vallási Kultúrakutatás Könyvei 8. Szeged, 2014) után Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *Hagyományláncolat és modernitás* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 43., Szeged, 2014), Glässer Norbert – Mód László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására* (A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 35, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2018), Glässer Norbert – Zima András – Nagyillés Anikó (szerk.): „A királyhűség jól bevált útján...” (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 54. Szeged, 2016), majd a „*Fogadd a koronát*” (Solymossy Sándor Egyesület, 2020) kötet is együttesen engedi látni. S ugyanakkor a történeti perspektívát kiegészítő „látványosság” jelen van a szakrális néprajz más irányainál is; az alábbi kötetek: Márton Dorottya – Barna Gábor (szerk.): *Tanulmányok a Verses Szentírásról* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 45, Szeged, 2014); Barna Gábor: *Vallási néprajzi tanulmányok* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 46, Szeged, 2014), Taupert Dóra (közr.) – Barna Gábor (szerk.): *Emlékező rítusok és ünneplés: Évfordulók, jubileumok, szent évek* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2018), Szigeti Jenő: *Egyház és művelődés: Tanulmányok a protestáns vallásosság történetéből* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 59, Adventista Teológiai Főiskola, Szeged,

2018) sorban és sorozatban is oly mérvű tematikus válogatást kínálnak, mely nem-hogy egy egyetemi tanszéknek, de egy tudományos kutatóintézet és kiadó közös-ségének is dicsőségére válna.

Mint a felsoroltak, sorozatokból kiemelték vagy önálló műként is figyelemre érdemesek jelzik: a vallási néprajz (és alapl művei, a felekezeti hitélet dokumentu-mai és regiszterei, történeti, nyelvi, művészeti vonatkozásai, vagy kollektív emlé-kezetet fenntartó, gyarapító részterületei) nemcsak számszerű bőségben, hanem a maguk kulturális sokféleségében is megjelennek a szegedi tanszék kiadványaiban. A társtudományok felől nézve a vallásnéprajz korlátai (időbeli, térségi, rendszere-zési, feltárási stb. regiszterei) olykor megtévesztő távolságban vannak a tényleges megismeréstudományi területektől – amiképpen kellő bátorság kell egy alternatív vallási csoport, virtuális egyház, szakrális objektum vagy ikonikus kölcsönhatás megfogalmazásához a kortárs vallástudomány akut irányzatai szerinti feltárásban, úgy rejti magában a vallásnéprajz számos új kérdésfelvetése mindazt, ami ed-dig nem okvetlenül tartozott tudásteréhez. A szegedi műhely(ek) szinte szerves és intenzív rész kutatásai, amelyekben például Bara Júlia – Gyöngyössy Orsolya: *A csongrádi Nagyboldogasszony-templom. Történelem, hitélet és művészet* (2019) kötete, vagy Gyöngyössy Orsolya: *Papok, szentek, felekezetek: Válogatott vallási néprajzi írások* (A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 41, Szeged, 2019), továbbá Barna Gábor (szerk.): *A holtakat látó: Írások a csépai halottlátóról* (A Vallási Kultúra-kutatás Könyvei 29, Szeged, 2016) megjelentek, egyre több esetben kiegészülnek a diáktáborok, néprajzi kutatótáborok, szegedi vagy vajdasági, nagykunsági vagy Körösök-vidéki terepmunkák kimunkált anyagaival és diákköri eredményeikkel. De a szerves működésbe a partnerségek alapján bekerül az OR-ZSE mint kutató partner, olykor a hazai cigánység, a szakrális nemzetépítési gyakorlatok ópuszta-szeri témakörei, vagy éppenséggel az utóbbi egy-két évben egyre látványosabb si-kerrel jelentkező Belhaj Abdessamad munkái (legutóbb lásd Speidl Biankával kö-zös opuszukat: *Migration as Disruption: Politics, Society and Media* (MTA–SZTE Series in Studies of Religious Culture 39, Szeged, 2018) – ezek is széles merítésben jelzik, hogy a tanszéki tematikai kört, az oktatásban és kutatási terephelyszínen kínálkozó esetpéldák sorát nem is lehetett, s a jövőben még kevésbé lesz elég a konvencionális néprajzkutatás példatárával gyarapítani. Am azt, hogy mindezen körülmények és a vallások, kultúrák, társadalmak érintkezései színterei mennyire gazdagok, már magában is illusztrálja az az öt kötet, melyet Barna Gábor szer-kesztésében látunk *Religion, Culture, Society. Yearbook of the MTA–SZTE Research Group for the Study of Religious Culture* címen (Szeged, 2014–2018). Csak az ötödik kötetből szemelgetve: ebben Török Péter roma érték kutatása, Belhaj Abdessamad és Speidl Bianka európai muszlim ökömenizmusra fókuszáló elemzése, Glässer Norbert magyar polgárosodás és zsidóság történeti alkufolyamatai, Frauhammer Krisztina imádságok, imalapok és folklór szövegek rejtélyei, Barna Gábor a Szent

Margit-tisztelet nemzeti identitásformáló hatása a két világháború között, Fábrián Gabriella székelyföldi rítuskövető eljárása, Gyöngyössy Orsolya csongrádi integrációs mintaképei, Glässerné Nagyillés Anikó a Szív Garda körében kiemelhető minták és kihívások témaköre, Kerekes Ibolya a liturgikus textilek és szegedi apáca-hagyományok kérdésköre felől a szakralitás-kutatás intézményeinek további vizsgálódásai felé halmoznak föl olyan értékes forrásanyagot, melynek elemző áttekintése ebbe a szemlébe már bele sem férne.

A jelzett területek, a vallási néprajz szegedi intézménye és törekvései látszólag talán egy lezárt vagy behatárolható néprajzi tudásterületet neveznek meg. A Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék kiadványai már e fenti rövid mustrában is láthatóan nem a „be”határolás, hanem a meghatározó kortárs tradíciók mentén máris megfogalmazható kitekintés cél- és értékrendjét képviselik, sőt serkentik is. A szegedi műhely ezt még kiegészíti a néptánc, a koreológia feltáró és dokumentáló, a szakralitással csak alkalmilag kapcsolódó, de az élő folklór hatását egészen a szakrális határokig kiterjesztő élménytartományával. Bálint Sándor műhelyében ez sem nem új, sem nem kivételes értéknorma. Leginkább talán a vallási néprajz közegében olyan örökség, amelyet fenntartani és gyarapítani nemcsak a tanszék, de a valláskutatás újabb ágainak is jelen- s jövőbeli feladata.